

Przeglądy i komentarze

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA MŁODZIEŻY W REGIONIE ŚLĄSKA OPOLSKIEGO ROZWAŻANIA NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

I. PROBLEMATYKA I ZAŁOŻENIA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Problemy związane z relacjami między człowiekiem a przyrodą oraz działaniami na rzecz ochrony środowiska wysuwają się w chwili obecnej na pierwszy plan w hierarchii problemów społecznych wymagających rozwiązania. Na szeroką i niespotykaną skalę rozwijają się ruchy ekologiczne, w ramach których działają zarówno organizacje państwowe, jak i prywatne. W chwili obecnej w USA ruch ekologiczny sytuuje się w obrębie trzech wielkich ruchów reformatorskich (dwa pozostałe to: ruchy rasowe i obyczajowe). Badacze zjawisk społecznych uznają, że „wywołał on największe zmiany w zbiorowym postępowaniu Amerykanów”¹.

Amerykański dziennikarz Bil Gilbert zajmujący się zagadnieniami ekologii uważa, „że wiele problemów ekologicznych wydaje się nie do rozwiązania, jeśli spojrzysz na nie z globalnego punktu widzenia, natomiast lokalne próby naprawienia stanu środowiska na mniejszą skalę prowadzą często do pozytywnych rezultatów”². Zagadnienia związane z zagrożeniami i ochroną środowiska przenikają niemal wszystkie nauki szczegółowe oraz stanowią ważną kwestię zarówno w polityce wewnętrznej państwa, jak i w polityce zagranicznej, wymagają bowiem niekonwencjonalnych działań. M. Remner³ jest zdania, że współzależność ekologiczna państw wymaga zmiany myślenia rządów poszczególnych krajów, zwłaszcza w Europie, stanowiąc o konieczności współdziałania. Współzależność w dziedzinach militarnej i ekonomicznej w ostateczności nie wyklucza jednak możliwości działania jednostronnego. Tymczasem degradacja i zanieczyszczenie środowiska nie uznają wytyczonych przez człowieka granic. Przyszłość świata, jego zdaniem, to koalicje ekologiczne i wezwanie do powstania „światowej społeczności wspólnych interesów”, jakkolwiek nie jest wykluczone, że bariery między państwami mogą zostać wzmocnione. „Bezpieczeństwo ekologiczne” jest raczej opozycją wobec bezpieczeństwa militarnego, które opierało się na jednostkowych interesach narodowych, będąc ze swej istoty oparte na wspólnym interesie ludzkości.

Przykład nauki, w której żywo dyskutuje się problemy związane z działaniami na rzecz ochrony środowiska, stanowi ekonomia. Powszechnie bowiem rozważany jest problem, który rodzaj własności daje najlepsze gwarancje zmniejszenia zagrożenia dla środowiska. Ekonomiści tradycyjni są zdania, że najlepszym sposobem zachowania jego czystości jest polityka prowadzona

¹ B. Gilbert, *O czasie i rzece*. „Ameryka” nr 236/1990, s. 50.

² *Ibidem*, s. 49.

³ M. G. Remner, *Współpraca w dziedzinie ochrony środowiska*. „Ameryka” nr 236/1990 ss. 82-88.

przez rząd wobec przedsiębiorstw. Rzecznicy innego poglądu R. L. Stroup i J. S. Shaw uważają, że najlepszym gwarantem utrzymania „czystości świata” jest własność prywatna, bowiem jak piszą „tylko ludzie finansowo odpowiedzialni mogą wykazać odpowiednią troskę i właściwy stosunek do środowiska”⁴. Zwolennicy tego poglądu twierdzą, że rząd, ponieważ nie dysponuje własnymi finansami, a jedynie publicznymi, nie ma silnych bodźców do działalności w tym względzie.

Inne problemy, jednak fundamentalne dla rozważanych tu zagadnień, są podnoszone w obrębie etyki. Są one bezpośrednio związane z zachowaniami jednostek, z poglądami i przekonaniem dotyczącymi relacji człowiek przyroda, istniejącymi w świadomości społecznej indywidualnej i zbiorowej. Można tu wskazać przykładowo dwie prace: R. F. Nasha pt. *Prawa przyrody – historia etyki ekologicznej* oraz F. Turnera pt. *Klasycyzm przyrodniczy*, obrazujące ewolucję poglądów na miejsce człowieka na ziemi w tradycji judeochrześcijańskiej⁵. Podstawowe zagadnienia dotyczące pytania „komu w przyrodzie należą się prawa i jakie?” podejmuje R. F. Nash. Radykalni ekologowie domagają się, by ochronę prawną i etyczną rozciągnąć na całą przyrodę (drzewa, skały, wirusy?). Twierdzą również, że „prawa przynależne naturze są niezbywalne i samoistne i nie mają nic wspólnego z interesami ludzi”⁶. Zdaniem Nasha rozszerzanie praw moralnych i praw stanowionych na zwierzęta i rośliny oraz resztę świata naturalnego jest w trakcie powstawania. Prowadząc dalsze refleksje nad rozwojem idei uznaje pojawienie się przekonania, że „relacja człowiek natura powinna być traktowana jako zagadnienie moralne uwarunkowane, czy też ograniczane przez etykę, jest jednym z najniezwyklejszych osiągnięć w dziejach myśli współczesnej”⁷. Zobowiązanie etyczne człowieka wobec świata przyrody rozważa F. Turner, który jest zwolennikiem, jak to określa, „nowej etyki środowiskowej” przypisującej człowiekowi rolę strażnika życia na ziemi, mającego za zadanie restytuowanie zniszczonej przyrody. Jest to etyka „odnowicielska”, „arkadyjska”, sytuująca się między skrajnymi punktami widzenia, z których jeden uznaje przyrodę za coś, co ma służyć ludziom, aby wykorzystywali ją do swoich celów, drugi natomiast przyjmuje, że ludzkość zagraża przyrodzie i należy ją chronić w ścisłych rezerwach. Nowa etyka przyznaje człowiekowi prawo ingerencji w świat natury i uważa jego udział za istotny czynnik w kształtowaniu własnego „ja”, poszukując nowych form i sposobów uczestnictwa⁸.

Poruszone powyżej zagadnienia tylko z pozoru są odległe od wyników badań przedstawionych w dalszej części opracowania, bowiem w konsekwencji postawa wobec tych fundamentalnych relacji wyznacza zachowanie człowieka, uzasadnienia, które mu przypisuje, wartości, które uznaje, a które są kreowane w trakcie procesu socjalizacji i przekazywane wraz z określonym typem wiedzy naukowej, bądź potocznej.

Zdaję sobie sprawę, że wybrane przeze mnie zagadnienia zasygnalizowane powyżej i dyskutowane w obrębie poszczególnych, podanych jako przykład nauk nie wyczerpują bogactwa podejmowanych zagadnień. Mam tu na myśli zarówno nauki bezpośrednio związane z problematyką ekologiczną swoim przedmiotem badań, np. geografię i biologię, jak i od nich odległe, np. językoznawstwo.

Chciałabym jednak w tej chwili poprzestać na tym o wiele za krótkim ujęciu i wspomnieć o problematyce ekologicznej podejmowanej w obrębie socjologii polskiej. Mieści się ona przede wszystkim w obszarze badań podejmowanych nad szeroko rozumianą świadomością społeczną, a ściślej nad tymi jej elementami, które określa się w publikacjach jako „świadomość ekologiczna”.

⁴ R. L. Stroup, J. S. Shaw, *Prywatna przedsiębiorczość a środowisko naturalne człowieka*. „Ameryka” nr 238/1991, s. 37.

⁵ R. F. Nash jest profesorem historii i ekologii Uniwersytetu Kalifornijskiego w Santa Barbara; F. Turner jest profesorem nauk humanistycznych na Uniwersytecie Texas-Dallas.

⁶ P. Shabecoff, *Etyka a świat przyrody*. „Ameryka” nr 234/1990, s. 77.

⁷ *Ibidem*, s. 77.

⁸ F. Turner, *W poszukiwaniu nowej etyki środowiskowej*. „Ameryka” nr 231/1989, ss. 64-70. Inne spojrzenie w kwestii podstaw etycznych ochrony środowiska przedstawia A. Biela (KUL) w referacie przygotowanym na sympozjum towarzyszące Targom Ekologicznym EKO-Śląsk'93, Opole maj 1993, pt. „Ochrona przyrody a etyka chrześcijańska”.

P. Glišński⁹, przedstawiając wtórną analizę i syntezę wyników przeprowadzonych w Polsce (do 1988) badań socjologicznych, jest zdania, że do 1980 r. problematyka świadomości ekologicznej nie była podejmowana. Nieco później pojawiły się pewne studia psychologiczne i socjologiczne, jednakże jak pisze o rozmaitym charakterze, ponieważ niektóre uzyskane materiały ocenia jako posiadające niewielki walor poznawczy ze względów metodologicznych. W konsekwencji, w jego opinii, „dają zróżnicowany i niespójny obraz świadomości ekologicznej społeczeństwa, a ponadto w większości dotyczą wiedzy oraz postaw werbalnych jednostek”¹⁰.

1. Zagadnienia definicyjne

Rozważania nad problematyką świadomości ekologicznej młodzieży wymagają poczynienia pewnych ustaleń definicyjnych. W naukach społecznych istnieje wiele intuicji i definicji pojęcia świadomości, w tym pojęcia świadomości społecznej, jednakże znaczna liczba badaczy traktuje świadomość jako coś oczywistego, nie odczuwając potrzeby definiowania tego pojęcia, szczególnie przy prowadzeniu badań empirycznych. Koniecznym wydaje się zaznaczyć jednak, że współczesne pojęcie świadomości wywodzi się od Kartezjusza, który definiował je jako „przejaw tego co wątpi, pojmuję, twierdzi, przeczy, chce, a także wyobraża sobie i czuje”¹¹. Trudności w definiowaniu tego pojęcia obrazuje stwierdzenie B. Russela, który po 40 latach dociekań nad jego naturą uznał, że powinno być na nowo zdefiniowane, ponieważ używa się go tak, jakby jego znaczenie było oczywiste¹². W konsekwencji uznał, że świadomość „polega na wiedzy, że coś mi się przydarza lub przydarzyło. Co rozumiemy przez wiedzę pozostaje do zbadania”¹³. W opinii R. Holly'ego¹⁴ jeden z najbardziej kompetentnych amerykańskich badaczy nad świadomością T. Natsoulas uważał, że „bycie przez kogoś świadomym, cokolwiek by znaczyło, ponadto musi polegać na zdawaniu sobie z czegoś sprawy przez tego kogoś”¹⁵.

Definicje przyjmowane w badaniach empirycznych są z reguły definicjami syntetycznymi, np. J. Wódz definiuje świadomość ekologiczną jako „całość społecznych poglądów, opinii, ocen, wartości, norm, wzorów zachowań związanych ze stosunkiem człowieka do otoczenia przyrodniczego”¹⁶. J. Ermanowicz, relacjonując wyniki badań nad świadomością ekologiczną młodzieży, podaje definicję przyjętą w tych badaniach pisząc, że „jest to ta część świadomości społecznej, która dotyczy wzajemnych relacji i uwarunkowań życia człowieka w środowisku przyrodniczym. Świadomość ekologiczna to oprócz wiedzy, motywacja odpowiedniej postawy prowadząca do odpowiedzialności i wynikająca ze znajomości zależności ekologicznych i praw ekologicznych, których nieprzestrzeganie doprowadziło do kryzysu ekologicznego”¹⁷.

Nie pretendując w tej chwili do dyskusji nad szczegółowymi rozważaniami związanymi z definiowaniem tego pojęcia w socjologii, przyjmujemy pewną definicję świadomości ekologicznej dla potrzeb tych badań empirycznych i uznajemy, że jest to rozumienie przez młodzież relacji

⁹ P. Glišński, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego – dotychczasowe wyniki badań*. „Kultura i Społeczeństwo” nr 3/1988.

¹⁰ *Ibidem*, s. 188.

¹¹ R. Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*. Warszawa 1948, s. 24.

¹² B. Russel, *Mój rozwój filozoficzny*. Warszawa 1971, s. 160.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ R. Holly, *Założenia psychospołecznej koncepcji świadomości*. „Studia Socjologiczne” nr 3/1988, ss. 95-123.

¹⁵ T. Natsoulas, *Consciousness*. „American Psychologist” nr 10/1978, ss. 906-914, cyt. za: R. Holly, *op. cit.*, s. 98.

¹⁶ J. Wódz, *Świadomość ekologiczna mieszkańców Górnego Śląska – postawienie problemu*. W: *Problemy świadomości ekologicznej (refleksje metodologiczne związane z badaniami świadomości ekologicznej mieszkańców Górnego Śląska)*, pod red. J. Wodza. Katowice 1990, s. 13.

¹⁷ J. Ermanowicz, *Z zagadnień świadomości ekologicznej młodzieży*. Gdańsk 1989.

człowiek przyroda i nadawanie jej znaczenia, czyli określonego wartościowania. Oczywiście niemożliwe jest rozważenie całego obszaru zagadnień, który mieści się w zakresie tego pojęcia. Zatem uznaliśmy za konieczne zajęcie się następującymi problemami: 1) zainteresowaniem młodzieży problematyką ochrony środowiska, 2) wiedzą ekologiczną młodzieży, 3) jej gotowością do zachowań proekologicznych, 4) a także pewnymi wybranymi czynnikami warunkującymi postawy młodzieży w tym względzie. Dokonałmy więc analizy elementów „świadomości ekologicznej”, jakie stanowią postawy werbalne człowieka.

Zdając sobie sprawę z szeregu uwarunkowań, które leżą u podłoża kształtowania świadomości społecznej jednostki, a tym samym tej jej części, którą proponuję tu określać nadal tym niezbyt dobrym terminem „świadomość ekologiczna”, przyjęliśmy założenie, że kształtuje się ona w procesie socjalizacji człowieka wraz z rozwojem jego „ja”, początkowo poprzez kontakt z rodzicami i grupą rówieśniczą, później poprzez oddziaływanie instytucji edukacyjnych podejmujących intencjonalne oddziaływanie wychowawcze. Wyobrażenia i wartości związane ze środowiskiem naturalnym i rolą spełnianą w nim przez człowieka stanowią składnik osobowości, a ich konstelacje wynik zarówno wspomnianych wyżej intencjonalnych oddziaływań, jak i niezamierzonych zachowań dorosłych.

Badania empiryczne prowadzone przez zespół skupiały się na rozpoznaniu niektórych treści świadomości oraz określeniu roli szkoły w kształtowaniu postaw wobec ekologii szeroko rozumianej, świadomie pomijając pozostałe czynniki. Ten wybór został dokonany z punktu widzenia przesłanek regionalnej polityki ekologicznej odnoszących się do szeroko rozumianych zagadnień edukacji ekologicznej młodzieży. W tym wypadku właśnie ta instytucja społeczna ma największe możliwości kreowania proekologicznych postaw.

Powracając do zagadnień definicyjnych stosowanych przez nas pojęć, chcieliśmy zaznaczyć, że zdajemy sobie oczywiście sprawę z problemów dyskutowanych w gronie przyrodników, a mianowicie czy należy używać pojęcia środowisko naturalne czy przyrodnicze? W naszych badaniach przyjęliśmy termin „środowisko naturalne”, ponieważ ten termin istnieje w świadomości młodzieży i jest charakterystyczny dla wiedzy potocznej. Pojęcie „ekologia” rozumiane jest bowiem w wiedzy potocznej jako ochrona „środowiska naturalnego”. Wymóg metodologiczny, że badany obiekt musi istnieć w świadomości jednostki, spowodował określone rozstrzygnięcia w zakresie stosowanych pojęć.

2. Technika badań

Do udziału w badaniach zaprosiliśmy młodzież III klas LO, wychodząc z założenia, że pierwsza próba określenia poziomu wyobrażeń i wiedzy młodzieży o środowisku ma tu największe szanse powodzenia, bowiem „jakaś” próba kreacji postaw proekologicznych w niektórych tego typu szkołach już się rozpoczęła. Próba do badań została wylosowana w sposób celowy. Były to następujące miejscowości: Opole, Kędzierzyn-Koźle, Głubczyce, Nysa, Namysłów oraz Dobrzeń Wielki. Badania zostały przeprowadzone techniką ankiety audytoryjnej. Liczba ankiet 139.

Badania empiryczne zostały przeprowadzone w maju 1993 r. przez zespół pracowników PIN Instytutu Śląskiego w składzie: M. Choroś, Ł. Jarczak, F. Jonderko, M. Grygierczyk, V. Ruszczewska, T. Słodra-Gwiżdż, M. Śmiełowska. Każdy z autorów wykonał w ramach podjętej przez siebie problematyki badawczej samodzielne opracowanie.

3. Charakterystyka próby

Wiek młodzieży 17 lat. W próbie przeważały kobiety, co jest zgodne ze strukturą płci uczniów licealnych w woj. opolskim. Były to osoby w większości zamieszkałe w mieście (58,3%), większość pochodziła ze środowiska rodzinnego, w którym matka miała wykształcenie średnie, ojciec zawodowe bądź średnie (33,9:32,4).

II. WYNIKI BADAŃ

1. Zainteresowanie młodzieży problematyką ekologiczną

Badacze wypowiadający się w kwestiach: „świadomości ekologicznej” społeczeństwa wskazują na jej niski poziom oceniany tak ze względu na brak odpowiedniej, ich zdaniem, wiedzy. Jednakże wyniki przeprowadzonych badań empirycznych nie potwierdzają tak aż pesymistycznego sądu. O istnieniu w świadomości społecznej szeroko rozumianej problematyki ekologicznej i nadawaniu jej znacznej rangi świadczy zarówno fakt, że w badaniach opinii mieszkańców wybranych gmin woj. opolskiego dotyczących działalności samorządów, problemy ekologiczne uznano za jedno z najważniejszych zadań dla lokalnych struktur władzy¹⁸, jak i to, że prawie 3/4 młodzieży przy wyrażaniu emocjonalnej postawy wobec najbliższego środowiska skupiło swoją uwagę na jego przyrodniczym aspekcie¹⁹. Ważne wydają się być również wypowiedzi dotyczące wyboru swego miejsca zamieszkania w przyszłości, bowiem w nich jako jedno z ważnych kryteriów młodzież stosowała atrakcyjność ekologiczną i geograficzną²⁰. Podobne wyniki uzyskali badacze z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach: 68,6% młodzieży nie chce mieszkać w regionie GOP, a 59,3% wskazuje jako przyczynę swej decyzji zanieczyszczenie środowiska²¹.

Na podstawie obecnie przeprowadzonych badań empirycznych można twierdzić, iż w osobowości jednostek istnieją przesłanki sprzyjające kształtowaniu takich postaw, które uznają wartości „ekologiczne” za ważne zarówno dla życia jednostki, jak i dla społeczeństwa. Otwartość i wrażliwość na zagadnienia związane z ochroną środowiska przejawiały się poprzez powszechnie wyrażane zainteresowanie tą problematyką, które zadeklarowało 91% badanych²². Co prawda u większości kształtowało się ono na dość niskim poziomie i było ujawniane poprzez wybór sformułowania – „tak, trochę się tym interesuję” (72,0%), jednakże nikt nie określił siebie jako osoby zupełnie niezainteresowanej tymi zagadnieniami, a dość duża grupa określiła siebie jako bardzo zainteresowanych. Atrakcyjna dla młodzieży była również instytucjonalna forma poznawania tej nowej w polskiej szkole dziedziny wiedzy, czyli klasa o profilu ekologicznym z odpowiednim interesującym uczniów programem nauczania. Chęć uczenia się w niej wyraziło 44% uczniów.

2. Ocena znaczenia środowiska naturalnego w życiu człowieka według opinii młodzieży²³

Kolejnym wskaźnikiem pozwalającym wnioskować o świadomości ekologicznej młodzieży są ich przekonania dotyczące przyrody. Zdecydowana większość traktuje przyrodę jako cenną

¹⁸ T. Sołdra-Gwiżdż, *Ocena działalności władz lokalnych w wybranych społecznościach lokalnych Śląska Opolskiego – opis badań empirycznych*. W: „Samorząd lokalny na Śląsku Opolskim i jego specyfika regionalna” – nie opublikowany raport z badań. Zakład Badań Regionalnych PIN, Instytut Śląski w Opolu.

¹⁹ T. Sołdra-Gwiżdż, *Wielokulturowość Śląska Opolskiego i jego młodego pokolenia w perspektywie socjologicznej*. W: *Region jako przyszła struktura europejska*. Opole 1992, ss. 45-53.

²⁰ M. Grygierczyk, *Pokoleniowa ciągłość czy zmiana?* W: *Więzi społeczne w regionie. (Studium socjologiczne młodzieży Śląska Opolskiego)*, pod red. K. Frysztackiego, T. Sołdry-Gwiżdż. Opole 1993, ss. 99-113.

²¹ A. Hibszer, I. Witala, *Świadomość geograficzna uczniów szkół podstawowych i średnich wybranych miast woj. katowickiego*. W: *Změny Geografického-Prostředí v Pohraničních Oblastech Ostravského a Hornoslezského Regionu*. Ostrava 1993, s. 44.

²² T. Sołdra-Gwiżdż, *Rola szkoły jako instytucji społecznej w kształtowaniu świadomości ekologicznej młodzieży*. W: *Przesłanki i uwarunkowania regionalnej polityki ekologicznej w województwie opolskim*. Opole 1993, s. 203.

²³ Por. V. Ruszczewska, *Znaczenie środowiska naturalnego w życiu człowieka w opinii młodzieży*. W: *Przesłanki i uwarunkowania...*, ss. 184-187.

wartość, co wyrazili poprzez wybór odpowiedzi – „jest to najcenniejsza wartość, którą należy chronić, bo bez niej nie będzie życia na ziemi”²⁴. Wśród badanych nie było takiej osoby, która by nie zauważyła znaczenia przyrody w życiu człowieka. Wyraża się ono między innymi w uznawaniu ochrony przyrody za sprawę znaczącej wagi. Wśród wielu zaniedbanych dziedzin życia wymagających zdecydowanych działań w Polsce, 47,5% umieszcza ją na pierwszym miejscu, około jedna czwarta na drugim, natomiast 16% nadaje jej trzecią rangę w ważności i w potrzebach przyznawania środków. Większość respondentów jako sposób spędzania wolnego czasu wybrało jakąś formę kontaktu z przyrodą wykazując jednocześnie wrażliwość na estetykę krajobrazu i jej niszczenie poprzez działalność człowieka. Młodzi ludzie zdają sobie sprawę, że potrzeba życia w jak najmniej zanieczyszczonym środowisku jest w coraz mniejszym stopniu zaspokajana. Jako przykłady niezaspokojonych potrzeb zostały wymienione: potrzeba korzystania z czystej wody (70,5%); oddychanie świeżym powietrzem (49,7%); odżywianie zdrową i nieskażoną żywnością (46,1%) oraz bezpieczeństwa, która wynika z obaw o możliwość życia na ziemi w przyszłości (okazało ją jedna czwarta badanych).

Wnioski te potwierdzają analizy dokonane przez M. Grygierczyk²⁵, iż stan środowiska naturalnego stanowi kryterium oceniania przestrzeni. Część badanych odrzuca zajmowaną przestrzeń (miejsce zamieszkania) dlatego, że jej środowisko naturalne jest zdegradowane i nie odpowiada aspiracjom estetycznym, a dostrzegane zagrożenia ekologiczne nie gwarantują odpowiedniej jakości życia. Przestrzeń wybierana przez tę młodzież ma cechy „atrakcyjne turystycznie, krajoznawczo i klimatycznie, taka właśnie spełnia ich oczekiwania warunków życia”.

Podobne wyniki uzyskano we wspomnianych już powyżej badaniach w Katowicach. Młodzież wskazała, iż lubi przebywać w otoczeniu zieleni (45%) i nie jest jej obojętny wygląd otoczenia, niechęć do przebywania wokół zakładów przemysłowych, ruchliwych ulic i betonowych osiedli (57,0). Niemal wszyscy respondenci (95,8%) byli świadomi stanu zanieczyszczenia środowiska, w którym żyją. Za najbardziej zanieczyszczone elementy tego środowiska uznali: wodę (25%), powietrze (20%), najmniej roślinność²⁶.

Generalny wniosek wynikający z dokonanej analizy poglądów badanej grupy młodzieży jest następujący: największe zagrożenie młodzież dostrzega w tych sferach, które są postrzegane jako posiadające związek ze zdrowiem zarówno w sposób bezpośredni (skażona żywność, żywność zawierająca środki chemiczne i konserwujące, żywność nieodpowiedniej jakości w związku ze stosowaniem nieodpowiednich opakowań), jak i w innych sferach związanych z tym zagadnieniem w sposób pośredni (brak oczyszczalni ścieków oraz istnienie dzikich wysypisk śmieci). Na konieczność podejmowania natychmiastowych działań przeciwdziałających temu wskazało ponad 90% badanych. Zdecydowanie mniej radykalne postawy są wyrażane w przypadku innych niekorzystnych czynników: hałasu (36,0%), obniżenia się poziomu wód gruntowych (40,3%) oraz tak zwanego „efektu cieplarnianego” (67,6%)²⁷.

Ocena stanu ekologicznego wybranych przez nas obszarów wykazała, że około 1/3 badanych uznaje środowisko naturalne kraju za bardzo zagrożone, a prawie wszyscy wyrazili przekonanie, iż w Polsce są rejony szczególnie zagrożone pod tym względem (96,4%), wymieniając Śląsk, Zagłębie Legnicko-Głogowskie oraz duże aglomeracje: Kraków, Warszawę i Opolo. Jako ekologicznie czyste zostały zaklasyfikowane: Parki Narodowe, Puszcze, Mazury, Tatry i Bieszczady, chociaż jedna piąta uważała, że obszary ekologicznie czyste w Polsce nie istnieją, a 37,4% wyraziło co do tej sprawy wątpliwość.

Szczegółowa analiza sądów wyrażonych przez badaną młodzież wykazała, że przy ocenie przestrzeni posługuje się ona głównie wiedzą potoczną o zagrożeniach środowiska oraz powszech-

²⁴ *Ibidem*, s. 184

²⁵ Por. M. Grygierczyk, *Przestrzenny aspekt zagrożeń ekologicznych w świadomości młodzieży*. W: *Przesłanki i uwarunkowania...*, ss. 199-201.

²⁶ A. Hibszer, I. Witala, *Świadomość geograficzna uczniów...*, s. 44.

²⁷ F. Jonderko, *Źródła informacji o stanie środowiska przyrodniczego. Obszary zagrożeń. Gotowość ludzi do działań chroniących przyrodę. Opinie badanych uczniów*. W: *Przesłanki i uwarunkowania...*, s. 196.

nie funkcjonującymi stereotypami, w rodzaju skojarzenia: przemysł – zagrożenie, brak przemysłu – brak zagrożeń na danym obszarze²⁸. Takie spojrzenie na zagadnienie źródeł zanieczyszczeń powoduje, że nie dostrzega się innych równie istotnych związanych z zachowaniami jednostek: dzikie wysypiska, odprowadzanie do rzek zanieczyszczeń, stosowanie opakowań z tworzyw sztucznych, stosowanie nadmiernej ilości nawozów sztucznych w rolnictwie²⁹.

Wyrażone powyżej przekonania charakteryzują w sposób pośredni wiedzę „ekologiczną” badanych uczniów. Staraliśmy się nieco dokładniej określić jej poziom poprzez zastosowanie jako wskaźników: znajomości niektórych wybranych przez nas pojęć związanych z ekologią³⁰. Opracowanie uzyskanych wyników wskazało, iż tylko niektóre z wybranych przez nas pojęć są znane i rozumiane przez większość respondentów. Należały do nich: biosfera, warstwa ozonowa, dziura ozonowa, kwaśny deszcz, biodynamiczna uprawa roślin (rozumiało je 90% respondentów). Z pozostałymi wybranymi przez nas terminami młodzież miała zdecydowanie więcej trudności; np. określenia zoologia i ekologia, używano zamiennie. Można więc wnioskować, iż 65% badanych niezbyt dokładnie rozumie te pojęcia dochodząc do ich prawidłowego znaczenia poprzez domysły i skojarzenia. Duża grupa (45%) nie знаła pojęcia konserwanty, w tym 33% stwierdziło, iż nie zna tego terminu, natomiast pozostali usiłowali odgadnąć prawidłowe znaczenie. Przykłady takich odpowiedzi stanowią następujące sformułowania: „produkty spożywcze na bazie środków chemicznych”; „nie słyszałem, ale wydaje mi się, że są to czynniki wpływające na degradację środowiska naturalnego”, „środki zapobiegające nadmiernemu niszczeniu środowiska”. Niemal nieznanym okazał się termin „biodegradacja”, tylko 4,3% udzieliło poprawnej odpowiedzi. Jak uważają autorzy opracowania „po prostu przetłumaczyli dosłownie znaczenie znanych im słów «bio» i «degradacja» tworząc na tej podstawie nową, spontaniczną definicję terminu, którą oparli na zasadzie skojarzeń dźwiękosemantycznych z innymi, bardziej zdomowionymi w języku pojęciami, jak biosfera, biodynamika itp.”³¹

3. Wzory zachowań

Rozważania nad wzorami zachowań odnoszących się do zagrożeń środowiska naturalnego zostały dokonane przy dwóch istotnych założeniach stwierdzających: 1) „immanentny konflikt między wartościami ekologicznymi a wartościami stanowiącymi atrybut współczesnej cywilizacji, czyli permanentne dążenie do wzrostu gospodarczego i wzrostu konsumpcji w skali globalnej” oraz 2) „konflikt między wartościami ekologicznymi a innymi wartościami, które są powszechnie uznawane i mają istotne znaczenie w życiu jednostki i współczesnych społeczności”³².

Przeprowadzone badania empiryczne miały rozpoznać opinie młodzieży w tej kwestii i warunki oraz sytuacje, w których konflikt ten ulega osłabieniu.

Młodzież przeważnie akceptowała zasadę oszczędnej konsumpcji jednakże różnicowała przy tym warunki, w jakich byłaby skłonna ją stosować w życiu. Zdecydowana większość (84,0%) byłaby skłonna ograniczyć szeroko rozumianą konsumpcję właśnie ze względów ekologicznych. Około 60% akceptowało ograniczenie konsumpcji w związku z zamiarem założenia prywatnej firmy lub dokonywania jakiś rodzinnych inwestycji. Pewna grupa młodzieży (26%) uznawała brak ograniczeń w konsumpcji uznając konsumpcję za konieczny czynnik rozwoju gospodarczego

²⁸ M. Grygierczyk, *Przestrzenny aspekt...*, s. 201.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ M. Choroś, Ł. Jarczak, *Znajomość i zakres znaczeniowy niektórych pojęć związanych z ekologią*. W: *Przesłanki i uwarunkowania...*, ss. 193-194.

³¹ *Ibidem*, s. 194.

³² M. Śmiełowska, *Zakres i uwarunkowania proekologicznych wzorów zachowań*. W: *Przesłanki i uwarunkowania...*, s. 188.

i rynku. Prawie 1/5 respondentów nie godziła się na ograniczenie konsumpcji przyjmując jej wysokość za wyznacznik pozycji społecznej i komfortu życia.

Oprócz badania opinii młodzieży w przedstawionych powyżej kwestiach szczegółowych chcieliśmy rozpoznać ewentualną skłonność respondentów do określonych, wskazanych przez nas zachowań. Ponad 90% młodzieży uważa, że w swym dorosłym życiu będzie realizować proekologiczne wzory zachowań. Prawie połowa z nich wskazuje na zachowania, które dotyczą zwykłych codziennych czynności związanych z funkcjonowaniem domu i rodziny. Pozostali (41%) deklarują swą większą aktywność na tym polu, przede wszystkim w ramach zorganizowanych ruchów proekologicznych. Przykłady zachowań wymienianych przez młodzież stanowią: zakupy towarów w opakowaniach wielokrotnego użytku, kosmetyków nie atestowanych na zwierzętach i opartych na wyciągach z roślin, artykułów chemii gospodarczej opatrzonej klauzulą bezpiecznych ekologicznie; ograniczenia z korzystania samochodu na rzecz roweru, utrzymywanie czystości w domu, selekcja odpadków i przekazywanie ich do wtórnej produkcji, racjonalne gospodarowanie żywnością i wodą, niestosowanie chemicznych nawozów i środków ochrony, wyeliminowanie do niezbędnego minimum wyrobów skórzanyc i futrzarskich, ograniczenie i eliminacja z jadłospisu mięsa i przetworów mięsnych; ochrona przyrody w najbliższym otoczeniu (zapobieganie niszczeniu i łamaniu roślin, paleniu łąk).

Deklaracje o swej aktywności w zakresie działań na rzecz ochrony środowiska przedstawiały się następująco: w sytuacji wymagającej interwencji 37,5% badanych deklaruje pasywność, zwracając uwagę, że odpowiednie interwencje są powinnością określonych instytucji (13,7%); u 18% badanych brak aktywności jest uzasadniany przekonaniem o nieskuteczności działań; 5,8% uważa, że nie należy interweniować z tytułu zagrożenia środowiska naturalnego, które jest spowodowane istnieniem zakładu przemysłowego ze względu na zagrożenie utraty miejsc pracy. Ponad połowa badanych (53,3%) przewiduje jakiś rodzaj aktywności własnej w przypadku zagrożenia środowiska naturalnego; 15,1% gotowa jest działać samodzielnie, 13,7% zdecydowana jest interweniować poprzez dziennikarzy, natomiast 25% ma zamiar zorganizować w swym środowisku grupę ludzi w celu podjęcia wspólnych działań³³.

Kolejne pytanie mające na celu wskazanie przez młodzież podmiotów odpowiedzialnych za rozwiązywanie problemów ekologicznych przyniosło interesujące wyniki. Uczniowie nie oczekują rozwiązania owych problemów przez władze państwowe i wojewódzkie (tylko sześć osób wyraziło takie oczekiwanie), lecz sugerują podejmowanie działań w społeczności lokalnej, ponieważ uznawali je za bardziej skuteczne. W określaniu motywacji jakimi kierują się ludzie przy realizowaniu zachowań i podejmowaniu działań na rzecz środowiska naturalnego respondenci byli zdania, że ludzie działają wówczas, gdy przynosi to konkretne korzyści materialne (75,6%) lub wówczas, gdy uszkodzenie środowisku pociągnie za sobą wysokie kary (65,5%). Co czwarty uczeń przypisuje ludziom obojętność wobec zagadnień ekologicznych³⁴.

4. Społeczne uwarunkowania procesu kształtowania opinii młodzieży dotyczących zagadnień ekologicznych

Ponowna analiza uzyskanych wyników pozwala sformułować wniosek, że na orientację młodzieży w omawianych zagadnieniach wpływa przede wszystkim telewizja, następnie radio i prasa, jakkolwiek sama młodzież deklaruje, iż ma z tymi problemami kontakt jedynie „od czasu do czasu”. Ponad połowa, 54,7% z tych, którzy deklarują regularne zainteresowanie zagadnieniami ekologicznymi, czerpie informacje z telewizji, 22,3% z radia, natomiast 20,1% z prasy. Wśród tych,

³³ *Ibidem*, s. 190.

³⁴ F. Jonderko, *Źródła informacji...*, s. 197.

którzy deklarowali kontakt z omawianymi zagadnieniami „od czasu do czasu”, najwięcej wskazało na prasę jako na źródło informacji (70,0%), niemal tyle samo na rozmowy z rówieśnikami (68,3%) oraz na podręczniki i lekcje w szkole (68,3%). Zwraca uwagę niski udział materiałów propagandowych poświęconych zagadnieniu ekologicznym, docierają one do młodzieży całkowicie przypadkowo. Znaczną grupą, bo 45,3% nie uwzględnia ich jako źródła informacji. W badaniach zaznaczył się również aspekt pokoleniowy, 3/4 młodzieży stwierdziło, iż na tematy ekologiczne częściej rozmawia z rówieśnikami, niż z rodzicami³⁵.

Rola szkoły jako instytucji społecznej w kształtowaniu świadomości ekologicznej młodzieży została potraktowana ze szczególną uwagą.

Zaprezentowanie wyników badań empirycznych chciałabym poprzedzić kilkoma uwagami natury ogólnej. Analiza roli spełnianej przez szkołę w kreowaniu świadomości ekologicznej młodzieży została dokonana z socjologicznego, a nie pedagogicznego punktu widzenia. Socjologia od dawna prowadziła refleksję nad systemami oświatowymi, a w jej ramach zaznaczyło się kilka nurtów krytycznych. Nie jest możliwe przedstawienie tutaj choćby najbardziej ogólnej, ich założeń teoretycznych i dlatego chciałabym odnieść się tylko do rozważań F. Znanieckiego zawartych w pracy pt. *Socjologia wychowania*³⁶ oraz do pewnego nurtu refleksji nad systemami oświatowymi określanego mianem „nowej socjologii oświaty”³⁷. Oznacza to: 1) zaznaczenie społecznego aspektu zagadnienia, 2) czerpanie z tych źródeł teoretycznych, które sytuują się w obszarze socjologii fenomenologicznej, etnometodologii i symbolicznego interakcjonizmu. Teorie te podejmują przede wszystkim zagadnienia wzajemnego oddziaływania jednostek na siebie, wzajemnej komunikacji, prezentowania własnej osoby w sytuacji kontaktów międzyludzkich, problematyki znaków, symboli i rozumienia. W socjologii wychowania szkołę traktuje się zarówno jako grupę społeczną, jak i jako instytucję społeczną. F. Znaniecki widzi w jej powstaniu „dążenie starszego pokolenia do wydzielenia i odosobnienia tych jednostek spośród młodzieży, które przygotowują się do czynnego udziału w życiu społecznym”³⁸. Podstawą istnienia szkoły jest specjalny, jak to określa „jedyny w swoim rodzaju charakter doświadczenia i czynności”³⁹, czyli specjalny typ stosunków społecznych wyodrębniony przez nauczanie i uczenie się.

Jakkolwiek jednak spojrzymy na szkołę, musimy zauważyć, że nauczyciele i uczniowie kreują w ramach jej systemu pewne wartości społeczne. Znaczenie przypisywane we współczesnym świecie zagadnieniom związanym z relacjami między człowiekiem a przyrodą oraz z ochroną środowiska wpłynęło na to, że wśród nich znajdują się równie takie, które określa się mianem ekologicznych w szerokim rozumieniu. Funkcja szkoły przejawia się w przekazywaniu określonej porcji wiedzy z zakresu nauk szczegółowych, w kształtowaniu pozytywnych postaw wobec środowiska, wrażliwości i rozumienia związków zachodzących między człowiekiem a przyrodą, jak również kreowaniu określonych działań i zachowań.

Zdając sobie sprawę z uwarunkowań systemowych oraz czynników istniejących w obrębie instytucji szkoły warunkujących jej działalność, chciałabym zaprezentować pewne spojrzenie na rolę szkoły w kształtowaniu świadomości ekologicznej poprzez pryzmat ocen dokonanych przez młodzież. Uważam, że jest to szczególnie ważne, istnienie bowiem określonych przekonań w tym względzie, zainteresowanie, bądź protest przeciwko nowym treściom w programie nauczania będą wpływać na powstawanie określonych dyspozycji do zachowania.

Socjologowie⁴⁰ prowadzący badania nad zakresem i sposobem przekazywania dzieciom wiedzy podkreślają, że w „większości współczesnych szkół dominuje pozytywistyczna koncepcja wiedzy i nauki, społeczny paradygmat nauki i korespondencyjna teoria prawdy”⁴¹. Koncepcja

³⁵ *Ibidem*, s. 196.

³⁶ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 1. Warszawa 1973, ss. 176-200.

³⁷ Zob. A. Sawicz, *Szkola jako system społeczny*. Warszawa 1989.

³⁸ F. Znaniecki, *Socjologia...*, s. 176.

³⁹ *Ibidem*, s. 183.

⁴⁰ Por. A. Sawicz, *Szkola...*, ss. 11-14.

⁴¹ *Ibidem*, ss. 90-91.

umysłu uczniów jest naturalistyczna – „puste naczynie, które należy napełnić, a pomoc mogą tu tylko pewne uniwersalne i wrodzone mechanizmy”⁴². Wiedza przekazywana jest w formie zreifikowanej, w postaci programów nauczania jako obiektywna, można ją osiąść, nabyć, można ją dzielić arbitralnie i fragmentaryzować. P. Freire⁴³ jest zdania, że we współczesnej szkole natura stosunków nauczyciel – uczeń jest narracyjna i antydialogowa, ponieważ opiera się na „nauczycielskiej narracji i uczniowskiej dysertacji”⁴⁴. Uczniowie nie są aktywni, lecz biernie przyswajają to, co mówi nauczyciel. Określił więc ten typ przekazywania wiedzy jako „bankową koncepcję edukacji”⁴⁵, wiedza ma charakter depozytu, który uczniowie przechowują w swoich umysłach do czasu, dopóki nie zostaną zapytani, by to co wiedzą w odpowiednim momencie „wydać”. Ten typ relacji znalazł swe odzwierciedlenie w języku poprzez istnienie sformułowania „uczeń wydaje lekcję”. Relacje między nauczycielem a uczeniem to relacje podmiot – przedmiot.

Kilka uwag odnośnie do programu nauczania. A Sawicz⁴⁶ w swej pracy zamieszcza charakterystykę programu nauczania, który istnieje w krajach Europy kontynentalnej, a który przez B. Bernsteina⁴⁷ został określony mianem kolekcyjnego. Wiedza jest w nim rozdzielona na części oraz przekazywana w z góry przyjętym układzie. Jej zdaniem taki sposób uczenia jest szczególnie sztywny i oporny na zmiany programowe. Umożliwia to odgórne dystrybuowanie wiedzy w postaci oddzielonych od siebie tematów, co w konsekwencji ułatwia administracyjną kontrolę nad procesami nauczania.

Wydaje się, że powyższe uwagi charakteryzujące w stopniu, co prawda, niewystarczającym sytuację edukacyjną we współczesnym społeczeństwie, mają szczególne znaczenie przy rozważaniu problemów edukacji ekologicznej dzieci i młodzieży, należy bowiem kształtować przede wszystkim określony typ wrażliwości jednostki na relacje między człowiekiem a przyrodą, natomiast przekazywanie określonych porcji wiedzy szczegółowej jest jakby sprawą drugorzędą.

5. Miejsce problematyki ekologicznej w pracy szkoły według opinii uczniów

Udział problematyki ekologicznej w pracy szkoły jest zdaniem młodzieży niewielki. Blisko połowa (48%) identyfikowała ją wyłącznie poprzez czasami odbywające się lekcje na ten temat w ramach geografii lub biologii. Obrazuje to następująca wypowiedź: „w naszej szkole czasem rozmawia się na tematy ekologiczne na lekcjach biologii i geografii, są to jedne z ciekawszych lekcji”. Poza wypowiedziami tego typu, które są charakterystyczne przede wszystkim dla uczniów szkoły realizującej program edukacyjny z zakresu ekologii, nie były rzadkością również takie, które nie dostrzegały tej problematyki w pracy szkoły, bądź zwracały uwagę, że „jest bardzo mało lekcji, na których poruszany jest ten temat”. Oprócz pracy na lekcji z dwu wymienionych wyżej przedmiotów, wskazywano na inne formy działalności szkoły. Najczęściej były to: 1) czasami odbywające się lekcje związane z zagadnieniami ekologii, o których wspomniało 29% młodzieży; 2) uczestnictwo w akcjach na rzecz ochrony środowiska 19%. Jako przykłady wskazano następujące akcje: marsze ekologiczne, sprzątanie i czyszczenie Gór Opawskich, zbiórki makulatury i butelek, *happening* ekologiczny, wiec ekologiczny, ankietę przeciw budowie elektrowni, czyszczenie parku. Ewenementem był wyjazd na seminarium ekologiczne za granicę. Około 5,0% młodzieży zaznaczyło, że w szkole, do której uczęszcza, istnieją klasy o profilu ekologicznym i jest

⁴² *Ibidem*, s. 91.

⁴³ P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed*. New York Continuum 1983, cyt. za: A. Sawicz, *Szkola...*, s. 115.

⁴⁴ A. Sawicz, *Szkola...*, ss. 94-95.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, ss. 96-98

⁴⁷ B. Bernstein, *On the Classification and Framing of Educational Knowledge*, cyt. za: A. Sawicz, *Szkola...*, s. 115.

realizowany specjalny program z tego zakresu wiedzy. Ponad 1/4 badanych twierdziła jednak, że w ich szkołach nie tylko, że nie ma żadnych lekcji poświęconych temu tematowi, ale nie zdarzają się również ani dyskusje z nauczycielami, ani oni jako uczniowie nie uczestniczą w żadnych akcjach na rzecz ochrony środowiska naturalnego.

6. Ocena roli szkoły

Wypowiedzi uczniów dotyczące szkoły można oczywiście sprowadzić do banałów, że będzie ona przez uczniów zawsze źle oceniana. Jednakże według wyników badań prowadzonych przez socjologów Instytutu Śląskiego w 1984 r. młodzież generalnie lubi szkołę. W takiej ocenie najwyższą rolę, co prawda, spełniały grupy rówieśnicze, kontakt z koleżankami i kolegami. Nieco inaczej wygląda to wówczas, jeśli ocena ma być dokonana z punktu widzenia transmisji wiedzy i metod, jakimi się to czyni. Młodzież wówczas wskazuje na bariery ograniczające pozytywną ocenę szkoły.

W przeprowadzonych badaniach znaczna część młodzieży odrzuciła szkołę w całości ze względu na panującą w niej totalną nudę, co zostało wyrażone poprzez sformułowanie: „wydaje się, że szkołę nie stać na nic innego jak na totalną nudę we wszystkim co się w niej robi”, jednakże pozostali (blisko 60%) nie byli aż tak krytyczni. Prawie taka sama liczba respondentów (blisko 38%) oceniła formy transmisji wiedzy z zakresu ekologii jako szczególnie nudne, a blisko 30% wskazało, że jakkolwiek w szkole rozmawia się o ochronie środowiska, to jednak można by to robić w bardziej interesujący sposób. Swoją ocenę wiązano przede wszystkim ze sporadycznością działań szkoły (czasami odbywające się lekcje, rzadko stosowane inne, interesujące formy pracy). Świadczą o tym dwie wypowiedzi: „jeżeli są jakieś akcje tego typu, są one robione z braku pomysłów na inne spędzenie czasu lub tylko z powodów takich pokazowych”; stosuje się na lekcji „materiały z gazet, statystyki, książki, ale to raczej niezbyt interesujące i przekonywające”. Można więc wnosić z uzyskiwanych wyników, że formuła prowadzonych lekcji jest tradycyjna, taka, z którą uczeń spotyka się od początku swej edukacji. Ocena ta jest potwierdzana przez wymienianie przez młodzież formy pracy szkoły. Zapoznanie młodzieży z problematyką ekologiczną dokonywane jest przede wszystkim poprzez standardowe metody stosowane w szkolnej rzeczywistości, a więc: dyskusje na lekcjach geografii i biologii (52%), spotkania z ludźmi zajmującymi się tą problematyką (31%), filmy o tej tematyce (26%), programy radiowe i telewizyjne (21%), wykład nauczycieli (18%), a na ostatnim miejscu praca w kole ekologicznym (11%). Oczywiście wspomniane formy pracy wymieniane przez młodzież odnoszą się do szkół, w których problematyka ta jest uwzględniana w procesie nauczania.

W podsumowaniu powyższych rozważań można skonstatować, że uzyskany w przeprowadzonych badaniach obraz pracy i roli szkoły w kształtowaniu świadomości ekologicznej odtworzony na podstawie ocen samej młodzieży jest bardzo zbliżony do rzeczywistości. W innych badaniach socjologicznych szkoła wymieniana jest, przy tego typu interdyscyplinarnych zagadnieniach, jako źródło informacji na dalszych miejscach. Ponadto potwierdzają je również wyniki badań nad kształtowaniem więzi regionalnej dokonującej się m.in. poprzez działalność szkoły jako instytucji społecznej, w których również wskazano na sporadyczność, stereotypowość działań i brak w tym zakresie nowych pomysłów.

Oczywiście uwarunkowań tego zjawiska nie można sprowadzić wyłącznie do oceny pracy nauczycieli, są one bowiem wielorakie i sytuują się również w obrębie makrostruktur społecznych, czyli państwa. Uzyskane wyniki zdają się potwierdzać znany socjologom fakt, że „szkoła potrafi wchłonąć wszelkie nowatorskie pomysły i przystosować je do swej dominującej, konserwatywnej wersji”⁴⁸.

⁴⁸ A. Sawicz, *Szkoła...*, s. 112.

7. Uwagi końcowe

Przygotowany przez Ministerstwo Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa dokument pt. *Polityka ekologiczna państwa* (Warszawa, lipiec 1992) uwzględnił w swoich założeniach m.in. dwie zasady polityki ekologicznej państwa: zasadę uspołecznienia, która jest realizowana środkami prawnymi i instytucjonalnymi, uwzględniając edukację ekologiczną społeczeństwa i rozumiejąc jej zadania jako „budzenie świadomości oraz generalnie budowanie nowej etyki środowiskowych zachowań”, a także zasadę regionalizacji, która ma się realizować poprzez wzmocnienie działań struktur terenowych. W tej sytuacji uzyskany w wyniku przeprowadzonych badań empirycznych obraz świadomości ekologicznej młodzieży może być pewnym podłożem dla przygotowania założeń, metod pracy w ramach szeroko rozumianej regionalnej edukacji środowiskowej. Jako cel nadrzędny tego rodzaju działań należy wskazać nie tyle przekazywanie określonej, specjalistycznej wiedzy z zakresu nauk szczegółowych, ile tych jej elementów, które są niezbędne dla rozumienia relacji między człowiekiem a przyrodą.

Oddziaływanie instytucji edukacyjnych powinno polegać przede wszystkim na budzeniu wrażliwości w osobowości młodzieży przy uwzględnieniu etycznego podłoża zachowań jednostki.

Spoglądając na całość uzyskanych wyników możemy skonstatować, iż: 1. Młodzież w swej przeważającej większości uznaje środowisko naturalne za wartość i ma pełną świadomość istniejących dla niego zagrożeń; 2. We wzorach zachowań większość skłania się do akceptacji oszczędnej konsumpcji, aczkolwiek zakres tej akceptacji jest zróżnicowany i zrelatywizowany do określonych sytuacji społecznych. Pewne zaniepokojenie budzi jednak deklarowanie niewielkiej aktywności własnej w ramach ruchów ekologicznych i koncentracja uwagi na zachowaniach proekologicznych w ramach rodzinnego, codziennego życia. 3. Młodzież posiada pewien zasób informacji (znajomość wybranych pojęć i słownictwa „ekologicznego”, identyfikuje niektóre źródła zagrożeń, ocenia przestrzeń pod względem czystości środowiska), jednakże wiedza ta jest ograniczona do jednej sfery zagrożeń przemysłowych, z pominięciem innych równie znaczących.

W świetle tych wniosków chcemy zwrócić uwagę przede wszystkim na rolę szkoły. Jej udział w kreowaniu postaw proekologicznych powinien zostać zwiększony, w chwili obecnej bowiem znaczna część podstawowej edukacji odbywa się poza tą instytucją.

Teresa Soldra-Gwiżdż

WSPÓLPRACA TRANSGRANICZNA POLSKI Z CZECHAMI I SŁOWACJĄ

1. UWAGI WSTĘPNE

Współpraca transgraniczna jest ważną częścią współpracy subregionalnej. Jest formą aktywowania obszarów peryferyjnych i „uspołeczniania” stosunków zewnętrznych państwa¹. Zgodnie z Europejską Konwencją Ramową o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi z 21 maja 1980 r. współpraca transgraniczna oznacza „każde wspólne podjęte działanie, mające na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między

¹ R. Kuźniar, *Euroregion Karpacki – przesłanki powstania, uwarunkowania współpracy*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 3/1994, ss. 80, 82.